

GEÇİŞ EKONOMİSİ KAVRAMI VE BİR GEÇİŞ EKONOMİSİ ÖRNEĞİ TÜRKMENİSTAN

Öğr. Gör. Uğur EYİDİKER¹

Kırklareli Üniversitesi
Babaeski MYO/Yönetim ve Organizasyon
ugur.eyidiker@klu.edu.tr

Özet

Soğuk Savaş Dönemi Batı ile Doğu bloku ülkeleri arasındaki mücadele sadece siyasi, askeri ve teknoloji alanlarında olmamıştır. Bu dönemde rekabetin bir başka boyutu ekonomik sistemler arasında da ortaya çıkmıştır. Batı Bloku Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde serbest piyasa ekonomisini özgürlüklerle birleştirerek tüm dünyaya sunmaya çalışmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ise Doğu Bloku ülkelerine devletin tekelleştiği, merkezi planlamaya dayanan bir ekonomiyi dayatmıştır. Mücadeleyi kazanan kapitalist ekonomik sistem, 1990'lı yıllardan itibaren çözülen Doğu Bloku ülkelerinde hakim hale getirilmeye çalışılmıştır. Doğu bloku ülkeleri bu süreçte ekonomik değişimin yanında siyasi değişimi de aynı anda yaşamak zorunda kalmışlardır. Geçiş ekonomisi olarak adlandırılan bu ülkelere başta Washington Uzlaşısı adı altında bir reçete sunulmuştur. Bu reçete kapsamında bazı ülkeler hızlı reform sürecine girişmiş bazıları ise kademeli bir şekilde reformlar gerçekleştirmişlerdir.

Türkmenistan da SSCB'nin dağılışından sonra geçiş ekonomileri içinde yer almıştır. Türkmenistan zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması ve geçiş sürecinin ilk yıllarında üretim kaybı yaşamaması nedeniyle serbest piyasaya geçiş için gerekli reformları sürekli ötelemiştir. Uluslararası kuruluşların birçok temel geçiş göstergesi verilerinde Türkmenistan geçiş ekonomileri içinde son sıralarda bulunmaktadır. Türkmenistan başarısız bir geçiş ekonomisi örneğidir. Serbest piyasa düzenine tam anlamıyla geçiş sağlayamamıştır. Geçiş ekonomileri içinde %1,08 ortalama ile reformları gerçekleştirme açısından son sırada kalmıştır. Başarılı bir özelleştirme süreci yaşayamadığı için devlet ekonomide hala çok etkindir. Gayri Safi Yurt İçi Hasılda (GSYİH) özel sektörün payı %25'tir. Türkmenistan Devleti ekonomik gelişmenin temeli olarak gördüğü fosil yakıt üretimine devam etmektedir. Yıllık Türkmenistan'da kişi başına düşen karbondioksit emisyonu 12,517 tondur. Bu çalışma ile amaçlanan geçiş ekonomisi kavramının tam olarak anlaşılmasını sağlamak ve Türkmenistan'ı bu bağlamda analiz edebilmektir. Analiz için Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) verileri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ekonomisi, Türkmenistan, Ekonomik Sistem, Reform, Çevre Sorunları

THE CONCEPT OF TRANSITION ECONOMY AND TURKMENISTAN AS AN EXAMPLE OF TRANSITION ECONOMY

Abstract

The struggle between Eastern Bloc and Western Bloc countries in the Cold War era did not come into play solely in political, military and technological areas. Besides, another aspect of competition took place between economic systems in this period. The Western Bloc under

¹ Sorumlu Yazar

the leadership of the United States of America endeavored to present free market economy to the entire world by combining it with liberties whilst an economy which was based on central planning and in which the state was monopolized was imposed on Eastern Bloc countries by the Union of the Soviet Socialist Republics (USSR). Attempts were made to make the capitalist economic system, which became victorious in this struggle, dominant in Eastern Bloc countries as of the 1990s. As well as economic transformation in this process, Eastern Bloc countries were forced to have political change at the same time. A prescription initially under the name of the Washington Consensus was offered to these countries which were called as transition economies. In the context of this prescription, some countries entered into a rapid reform process whereas some other countries made reforms in a gradual manner.

Following the breakup of the USSR, Turkmenistan was also categorized under transition economies. By virtue of having rich natural resources and not experiencing production losses in the early years of transition, Turkmenistan constantly postponed reforms which were necessary for ensuring the transition to free market. Of transition economies, Turkmenistan ranks at the bottom as per data of several basic transition indicators released by international institutions. Turkmenistan is an example of an unsuccessful transition economy. The country could not get success for the transition to the free market economy system. Thus country is the last one with its 1.08% average in transition economies applying the reforms. The government has still very effective power in the economic system as a result of that unsuccessful customization process. The share of the private sector in the Gross Domestic Product (GDP) is %25. Turkmenistan state continues to fossil fuel production, which is seen as basis of economic development. Annual carbon dioxide emissions per person in Turkmenistan is 12,517 tons. The aim of this study is to assure that the concept of transition economy is fully understood and to analyze Turkmenistan in this context. World Bank (WB), International Monetary Fund (IMF), European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) data have been used for the analysis about Turkmenistan.

Keywords: Transition Economy, Turkmenistan, Economic System, Reform, Environmental Issues

1. GİRİŞ

Geçiş ekonomisi kavramıyla ifade edilmek istenen ülkeler dünya üzerinde tüm ülkeleri kapsamamaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu bir dünya düzeni içinde Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği kapitalist ekonomiye karşılık SSCB'nin desteklediği sosyalist ekonomilerin 1980'lerin sonundan itibaren ekonomik sistemlerini değiştirirken oluşan süreçlerini ifade eder. Fakat devletin tekelinde olan planlı bir ekonomiden devletin daha az müdahil olduğu serbest piyasaya geçiş bu ülkeler açısından kolay bir şekilde gerçekleşmemiştir.

Neo-liberal politikaların etkinliğini kanıtladığı 1980'li yılları takiben Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği de dağılmıştır. Böylece neo-liberal görüşlerin mutlak zaferi olarak yorumlanan bir döneme girilmiştir. Hatta ideolojilerin sonu görüşü ortaya atılmıştır. Geçiş ekonomisine sahip ülkeler de neo-liberal görüşler çerçevesinde yaptıkları reformlarla birlikte devletin ekonomideki etkinliğini olabildiğince küçültmeyi amaçlamışlardır. Bu bağlamda özellikle Avrupa'daki bu ülkeler özelleştirme yoluna giderek kamu mallarını ve işletmelerini özel sektöre satmışlardır. Avrupa dışındaki geçiş ekonomilerinin özelleştirme süreci ise daha yavaş gerçekleşmiştir. Ülkelerin geçiş döneminde yaptıkları ilk reformlar olumlu sonuç vermemiş, yüksek enflasyon ve üretim düşüklüğüne sebep olmuştur. Geçiş ekonomileri ülkeleri mevcut ekonomilerini hakim olan piyasa düzenine entegre ederken birtakım kent ve çevre sorunlarıyla da karşılaşmışlardır.

Sovyetler Birliği'nin uzun yıllar bir parçası olan Türkmenistan Cumhuriyeti de bir geçiş ekonomisidir. Bağımsızlığını kazanmasından itibaren Türkmenistan mevcut hakim kapitalist ekonomik düzene geçmeye çalışmıştır. Avrupa'daki birçok geçiş ekonomisinden farklı olarak hem yeni bir devletin inşasını hem de serbest piyasa ekonomisine geçişi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerine nazaran zengin doğalgaz ve petrol yataklarına sahip Türkmenistan'ın geçişi daha farklı gerçekleşmiştir. Asya Kaplanları Krizi'ne kadar istikrarlı bir şekilde serbest piyasa geçişini emtia satışı yaparak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat Türkmenistan başarısız bir geçiş ekonomisi örneğidir. Avrupa'daki muadillerinden farklı olarak reform çalışmalarını ağırdan almış ve devletin piyasadaki etkinliğini azaltamamıştır. Bu çalışma ile Türkmenistan'ın geçiş süreci analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde geçiş ekonomisinin kavramsal alt yapısına yer verilecektir. İkinci bölümde ise Türkmenistan'ın geçiş sürecindeki verilerine yer verilerek analiz yapılacaktır.

2. GEÇİŞ EKONOMİSİNİN İÇERİĞİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Geçiş ekonomileri Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) 2000 yılında yaptığı sınıflandırmaya göre dört grupta incelenmektedir. Bunlar Baltık ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeleri ile Doğu Asya ülkeleridir. Bu ülkelerin neden geçiş ekonomisi olarak adlandırıldığının anlaşılabilmesi için geçiş ekonomisi ile ne anlatılmak istendiğinin kavramsal olarak bilinmesi gerekmektedir.

Sosyalist bir ekonomik sisteme sahip olan geçiş ekonomileri sosyalist ekonomiyi terk ederlerken sorunlu bir süreç geçirmişlerdir. Bu süreç ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Krizin devamında geçiş ekonomileri ülkeleri kapitalist ülkelere ve işletmelerine kapılarını açmışlardır. Yapılan reformlara ve dışa açılan ekonomiye rağmen durgunluk bu ekonomilerin kaderi olmuştur. Avrupa ülkeleri başta olmak üzere toplumda zamana yayılan bir refah artışı ile ekonomik genişleme gerçekleşmiştir. Ekonomilerin durgunluk dönemlerinde yoksulluk ve işsizlik artmıştır. Sermaye ve işgücü verimliliği düşmüştür. Sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri aksamıştır. Enflasyon yüksek seyrettiği için bu ülkelerin bilgiye erişme ve teknoloji satın alma gücü kısıtlanmıştır (Bulut, 2019, s. 60).

2. 1. Geçiş Ekonomisi Kavramı

Geçiş ekonomisi kavramsal olarak devletin kontrolü altında bulunan ve genellikle orta vadeli planlı bir ekonomiden, liberalleşmenin piyasaları işgali ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini ifade eder. Orta Asya, Doğu Avrupa, Baltık ve Doğu Asya ülkelerinin kapsayacak bir şekilde 1980'li yılların sonundan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu ülkelerin dönüşüm sürecinin temelinde planlı ekonominin yerine özel teşebbüsün hakim olduğu bir sisteme geçiş yatmaktadır (Yurdadoğ vd., 2016, s. 102). Bu ülkelerin tam anlamıyla serbest piyasaya geçişi zaman aldığı için geçiş ekonomisi olarak adlandırılırlar. Piyasa ekonomisinden piyasa aktörlerinin egemen olduğu düzene geçemeyen ülkeler yapısal krizle karşılaşmışlardır (Işık, 2006, s. 1).

Geçiş ekonomileri IMF, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası² verilerine göre Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Karadağ, Kosova, Hırvatistan, Macaristan, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya,

² Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) 1991 yılında merkezi Londra'da bulunan çok taraflı bir finans kurumu olarak Orta, Doğu Avrupa ve eski SSCB ülkelerindeki geçişi teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. EBRD bu ülkelerin ilerlemelerini gözlemleyip rapor etmiştir. Fiyat ve ticaretin serbestleşmesi, rekabetin sağlanması, demonopolizasyon, işletmelerin yeniden yapılandırılması, kurumsal yönetişimin sağlanması, finansal sektörün reformlar aracılığıyla genişlemesi için gerekli yasal alanların oluşturulması dahil olmak üzere geçiş sürecinin tüm karmaşık boyutlardaki ilerlemesini değerlendiren bir inceleme yapar (Exeter ve Fries, 1998).

Litvanya, Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan, Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam'dır. Anlaşıldığı üzere bu ülkeler eski SSCB ülkeleri, SSCB'nin etkisi altında olan Avrupa ülkeleri, Yugoslavya'nın parçalanması ile ortaya çıkan ülkeler ve Doğu Asya ülkelerinin bazılarıdır. Bu bağlamda politik, coğrafi ve reform çalışmaları kapsamında ülkeler aşağıdaki gibi gruplanmıştır.

Tablo 1.

Geçiş Ekonomilerini Genel sınıflandırması^{1}*

Güneybatı Avrupa	Avrupa Birliğine Katılan Ülkeler		Bağımsız devletler Topluluğu	Doğu Asya
	Baltık Ülkeleri	Diğerleri		
<i>Arnavutluk</i>	Estonya	<i>Bulgaristan</i>	<i>Ermenistan</i>	<i>Kamboçya</i>
Bosna Hersek	Letonya	Çek Cumhuriyeti	<i>Azerbaycan</i>	<i>Çin</i>
Hırvatistan	Litvanya	Macaristan	Belarus	Laos
<i>Makedonya, FYR</i>		Polonya	<i>Gürcistan</i>	<i>Moğolistan</i>
Yugoslavya Federal Cumhuriyeti		<i>Romanya</i>	<i>Kazakistan</i>	Vietnam
		Slovakya	<i>Kırgızistan</i>	
		Slovenya	<i>Moldova</i>	
			<i>Rusya</i>	
			Tacikistan	
			Türkmenistan	
			<i>Ukrayna</i>	
			<i>Özbekistan</i>	

*IMF, 2000, s. 90

¹Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası 1999 yılında yaptığı çalışmalar sonucu yapılan reformların ortalama seviyesi için üzerinde olanlar koyu renkle yazılmış radikal reformculardır. Reform ortalaması iki ve üç arasında olanlar ılımlı reformcular olup italik yazılmışlardır. Ortalaması 2'nin altında olanlar ise yavaş reformculardır ve düz yazılmışlardır.

Genel bir sınıflandırma yapılırken geçiş ekonomilerinden alınan verilerin kalitesi ve bu ülkelerin yapısal dinamiklerinin farklılıkları bu ülkeleri kendi arasında karşılaştırarak analiz yapılmasını zorlaştırmaktadır. Dünya Bankası, IMF, Freedom House, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar bu ülkelerin komünizm sonrası kalkınma ve büyüme olarak karşılaştırmalı raporlarına yer vermişlerdir. Fakat veriler daha çok ulusal makamların verdiği veriler ışığında oluşturulmuştur. Aslında resmi olarak geçiş ekonomilerinde üretim düşüşü sanılanın aksine daha yüksek oranda gerçekleşmiştir (Katchanovski, 2000, s. 56).

Merkezi planlamayı terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçen geçiş ekonomilerinin ortak özelliği sosyalist bir ideolojinin hakimiyetinde yönetilmeleridir. Doğu blokunun dağılması ile birlikte geçiş ekonomileri geniş bir alana yayılmıştır. Bu ülkelere en son Vietnam, Laos, Çin ve Kamboçya eklenmiştir (Tandırcıoğlu, 2002, s. 202). Genel olarak 30'u aşkın ülkeyi kapsayan geçiş ekonomileri o dönem dünya nüfusunun da %35'ine yakını kapsamaktadır. Sistemsel bir çözülme ışığında incelendiğinde ise geçiş ekonomileri sosyalizmden kapitalizme bir geçiştir (Bulut, 2019, s. 58). Aşağıdaki tabloda IMF tarafından oluşturulan geçiş ekonomilerine ait birtakım veriler yer almaktadır:

Tablo 2.
*Geçiş Ülkeleri Gruplarının Bazı Özellikleri**

Geçiş Ülkesi / Grubu ¹	Geçiş Yılı Başlangıcı ²	İstikrar Programı Başlangıç Tarihi	Ortalama Enflasyon Oranı 1989-1999	1999 EBRD ³ Göre Ortalama Reform Oranı ⁴	Kişi Başına GSYİH (PPP) ⁵ (ABD Doları) 1999
AB'ye Katılanlar(Baltık Ülkeleri Hariç)	1991	1991 Mart	35,5	3,3	10,009
Bulgaristan	1991	1991 Şubat	68,4	2,9	4,812
Çek Cumhuriyeti	1991	1991 Ocak	7,8	3,4	13,408
Macaristan	1990	1990 Mart	19,7	3,7	11,273
Polonya	1990	1990 Ocak	49,2	3,5	8,832
Romanya	1991	1993 Ocak	76,1	2,8	5,798
Slovakya	1991	1991 Ocak	14,3	3,3	10,255
Slovenya	1990	1992 Şubat	12,9	3,3	15,685
Baltık Ülkeleri	1992	1992 Haziran	33,5	3,2	6,850
Estonya	1992	1992 Haziran	24,3	3,5	7,909
Letonya	1992	1992 Haziran	35,1	3,1	5,893
Litvanya	1992	1992 Haziran	41,0	3,1	6,750
Diğer Güney Batı Avrupa Ülkeleri	1990	1993 Haziran	3,3381.8	2,5	3,651
Arnavutluk	1991	1992 Ağustos	33,4	2,5	2,897
Bosna Hersek ⁶	-	-	13,118	1,8	1,014

Tablo 2. Devamı*Geçiş Ülkeleri Gruplarının Bazı Özellikleri**

Hırvatistan	1990	1993 Ekim	100,0	3,0	6,793
Makedonya, FYR	1990	1994 Ocak	75,6	2,8	3,903
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	1992	1994 Ağustos	149,1	2,3	3,337
Ermenistan	1992	1994 Aralık	106,5	2,7	2,469
Azerbaycan	1992	1995 Ocak	233,2	2,2	2,404
Belarus	1992	1994 Kasım	162,4	1,5	6,485
Gürcistan	1992	1994 Eylül	17,9	2,5	3,950
Kazakistan	1992	1994 Ocak	77,3	2,7	4,351
Kırgızistan	1992	1993 Mayıs	22,3	2,8	2,419
Moldova	1992	1993 Eylül	16,5	2,8	1,847
Moğolistan	1990	-	46,5	2,8	1,573
Rusya	1992	1995 Nisan	88,0	2,5	6,815
Tacikistan	1992	1995 Şubat	688,5	2,0	1,045
Türkmenistan	1992	-	4,9	1,4	4,589
Ukrayna	1992	1994 Kasım	169,4	2,4	3,276
Özbekistan	1992	1994 Kasım	304,5	2,1	2,157
Doğu Asya Ülkeleri	1986	-	17,1	2,1	2,042
Kamboçya	1990	-	6,3	2,5	1,261
Çin	1978	-	8,1	2,1	3,709
Laos	1986	-	28,6	1,8	1,385
Vietnam	1986	-	25,4	1,9	1,815

*IMF, 2000, s. 89

¹Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve IMF geçiş raporları kaynak alınmıştır.²Ülke gruplarına ilişkin veriler, grup üyesi verilerinin basit ortalamalarıdır.³Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası⁴Yapısal reformlardaki ilerlemenin göstergesi⁵PPP(Satın Alma Gücü Paritesi)⁶Bosna-Hersek için, Federasyon içinde 1991–99 dönemi enflasyonu “Ortalama Enflasyon 1989–99” ve 1999 GSYİH kullanılmıştır.

Doğu bloğu ülkeleri 1960'lı yıllardan itibaren SSCB'nin uyguladığı baskıcı politikardan kurtulmak için ülkelerinde bir dizi reform politikası uygulama girişiminde bulunmuşlardır. Özellikle Çekoslovakya'da etkin bir sempati kazanarak Prag Baharına dönüşen bu süreç Çekoslovakya'nın SSCB tarafından işgali ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Avrupa'da komünist partiler de dahil SSCB karşıtı görüşler ön plana çıkmıştır. 1970'lerde devletin aşırı büyümesi hantal ve bürokratik bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Petrol şoklarının da ekonomileri olumsuz etkilemesi sonucu Batı Bloğu neo-liberal politikalar ekseninde ekonomilerine yön vermiştir. Böylece Batı Bloğu ile Doğu Bloğu arasındaki fark giderek açılmıştır. Geçiş ekonomileri araştırmaları bu açılan farkın sonucunda galip gelen ekonomik sistemin diğerlerini kendi içinde eritme çabası üzerine odaklanmaktadır.

Geçiş ekonomilerine sahip ülkelerin bir kısmı yaptığı reformlar aracılığıyla bu süreci daha çabuk atlatıp serbest piyasa düzenine daha çabuk geçmişlerdir. Bunlar Merkez, Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri olmuştur. Hatta bu ülkelerin çoğu uyguladıkları başarılı politikalar sayesinde Avrupa Birliği'ne üyelikle ödüllendirilmişlerdir. Komünizm çöküşü öncesi birbirine benzeyen ekonomik sistemi paylaşan bu ülkelerden reformların uygulanışının farklı olması GSYİH'nın Avrupa ülkelerinde de farklı oranlarda oluşmasını neden olmuştur. Baltık ülkeleri hariç olmak üzere Orta Avrupa ülkeleri eski SSCB ülkelerine göre daha çabuk toparlanmıştır (Katchanovski, 2000, s. 55). Reform çalışmaları ve bunların uygulanışı bakımından Orta Asya Türki Cumhuriyetleri görece geri kalmıştır. Türkmenistan zengin yer altı kaynaklarının satışından elde ettiği gelir nedeniyle reform çalışmalarına çekinceli yaklaşmıştır (Tandırcıoğlu, 2002, s. 204).

2.2. Geçiş Ekonomilerinin Sistemsel Özellikleri

Sosyalist ekonomik sistem serbest piyasanın ortaya çıkardığı gelir adaletsizliğini ortadan kaldırmak ve mülkiyet kolektivizmini sağlayıp işçi sınıfının yaşam standartlarını yükselterek bir eşitlik sağlama söylemine sahiptir. Bu bağlamda nihai hedef olan komünizme varabilmek için işçilerin yönetimi ele geçirmesi amacıyla kurulan sosyalist ve komünist partiler; güç kaygısı yaşamaları ve siyasal iktidarı kaybetme korkuları nedeniyle totaliter hale dönüşmüşlerdir. Baskıcı hale dönen rejimlerde ekonomik gelişme toplumsal refahı arttırıcı bir şekilde genişlemeyip merkezi bürokrasinin güçlerini korumak ve iki kutuplu dünyada kapitalist ülkelerle yarışmak için kullanılmıştır.

Tüm komünist ülkeler sanayileşme, kolektifleştirme ve kitlesel bir eğitim politikası uygulayarak planlı ekonomi adı altında tüm mülkiyet biçimlerinde devlet kontrolü kurmaya çalışmışlardır. Mikro düzeyde işletmelerin ve bireylerin üretim güçlerini, ücretlerini kontrol altına alarak fiyatlara yön vermişlerdir. Makro düzeyde milli gelir, toplam ücret, ve farklı sanayi kollarının toplam üretimini ellerinde tutmuşlardır. Geçiş ekonomileri içinde de devlet kontrolünün farklı olduğu ülkeler olmuştur. Örneğin Macaristan, Polonya ve Yugoslavya bazı açılardan bu ekonomik modelden sapma göstermişlerdir. Sınırlı olarak bazı piyasa reformları Macaristan'da komünizmin çöküşünden önce başlamıştır. Polonya ve Yugoslavya'da tarım sektöründe özel üretim daha özerk yapıda kalmıştır. Özellikle Yugoslavya kendi iç federatif yapısı nedeniyle bu özerkliğin en yüksek olduğu ülke olmuştur (Katchanovski, 2000, s. 56).

Totaliter rejimler baskı ve zor kullanıp devlete kimsenin karşı gelmemesini sağlayarak devlet tekeli oluşturmuşlardır. Böylece serbest piyasa sistemi yerine devlet eliyle üretim yapılmaya çalışılmıştır. Devlet planlı bir sistem sayesinde ekonomiyi kontrol ederek özel teşebbüsün gelişmesini engellemiştir. Bu kurulan düzen devleti kontrol eden grupların aleyhine büyüyecek bir iktidar alternatifinin oluşumunu ortadan kaldırmıştır. Sosyalist ekonomilerde genel olarak herkesin bir işi ve standart geliri vardır. Fakat üretim tek tip ve/veya benzer yapıda olduğu için satın alınabilecek bir çeşitlilikten söz edilemez. Bu ülkelerin çoğunun geçiş süreçlerinde sosyalist yönetimde bulunan veya bu yönetime yakın kişilerde sermayenin biriktiği

görülmüştür. Dolayısıyla bu ülkelerin en büyük sorunu sermayenin farklılaşarak toplumda dağılmasını sağlamak ve serbest girişimi teşvik edici yasal düzenlemelerin yapılması olmuştur.

Geçiş ekonomilerine sahip ülkelerde serbest rekabetin olmayışı iş ve maaş için de çabalayan bir toplumun oluşmamasına neden olmuştur. İş gücü için bir rekabetin olmayışı verimliliğin ve çalışan performansının düşük kalmasına yol açmıştır. Devlet tarafından sağlanan garantili işler toplumda ne olursa olsun işten atılmayacakları anlayışının yerleşmesine neden olmuştur. Özellikle devletin temel işlerinde görev alan çalışanlar işlerini zamanında yerine getirmedikleri için bürokratik engeller artmıştır. Performans yönetiminin olmaması, ücretlerin herkese aynı oranda verilmesi çalışan ile çalışmayanın birbirinden ayrılamamasına neden olmuştur. Devlet ile çalışanlar arasında bir danışıklı dövüş varmış gibi aldatmaca oluşmuştur. Devlet işsizliği önlemek için çok sayıda insanı işe almış hatta işe almış gibi gösterip insanlar evde oturarak maaş almışlardır (Bulut, 2019, s. 59-60).

1980'lerin sonundaki ekonomik koşulların her geçiş ekonomisinde farklı olması nedeniyle; serbest piyasaya geçiş döneminin ilk aşamalarında bu ülkelerde GSYİH'nin ve baskı altında tutulan enflasyon oranlarının farklılık göstermiştir. Arnavutluk, Bosna Hersek, Moğolistan, Makedonya, Romanya, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da kişi başına GSYİH 1989 yılında 3500 Amerikan Dolarının alındadır. Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Letonya'da ise 8000 Amerikan Dolarının üstündedir. Bu dönemde aynı zamanda eski SSCB ülkelerinin enflasyon oranları da diğer ülkelere göre çok daha yüksek olmuştur (Katchonovski, 2000, s. 57). Geçiş ekonomileri aslında temelde iki eğilimi taşımışlardır bunlar faaliyetlerinde bir durgunluk ve bölünme riskidir. Dolayısıyla serbest piyasa ekonomisine geçişte bu iki eğilim ülkeleri zorlamıştır. Ekonomik durgunluk ülkeleri reformları yapma konusunda bir isteksizliğe itmiştir. İstikrarsızlık ülkelerin riskini arttırınca yabancı yatırımcılar bu ülkelere gelmemiş krizin derinleşmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Çekoslovakya örneğinde olduğu gibi parçalanma korkusu yeniden hortlamıştır (Berelowitch, 1993, s. 90).

2. 3. Geçiş Ekonomilerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Siyasi değişimin ekonomik değişimi beraberinde getirdiği geçiş ekonomilerinde sağlanan adil rekabet ortamı ile zamanla piyasa ekonomisine geçiş sağlanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu değişimler aslında bu ülkeler için bir seçenek olmaktan çok bir zorunluluk haline gelmiştir. Tam bir liberal piyasa düzeni için devletin elinde bulunan her şey özelleştirilmiştir. Sosyalist ülkelerin yaşadığı temel sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Tandırcıoğlu, 2002, s. 203; Boettke & Leeson, 2003, 34):

- Politik olarak tekel haline gelmiş komünist bir parti vardır.
- Özel mülkiyetin neredeyse olmadığı her şeyin kamulaştırıldığı merkezi bir devlet gücü vardır.
- Üretimin büyük bölümünün kamu kuruluşları tarafından yapılması bu kurumların tekele dönüşmesine neden olmuştur. Böylece fiyatlar ve üretim seviyesi merkezi yönetim tarafından belirlenir olmuştur.
- Merkezi güç sosyal çalkantıları önlemek için sosyal yardımlar ve sosyal güvenlik harcamaları arttırılmıştır. Bu durum döndürülemeyen bir kamu borcunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.
- Devletin aşırı istihdam yaratması maaşların ödenmesi için yüksek oranda para basılmasına neden olmuştur. Üretim karşılığı olmayan para basımı enflasyonu körüklemiştir.
- Askeri harcamaların karşılanabilmesi için sürekli esnek bir bütçe oluşturulmuştur.
- Refah sisteminin endüstri işletmelerinin etkinliğine bağlı olması sonucu istihdam yaratabilecek süreçlerin devamlılığı olmamıştır.

Yaşanan tüm korkuları ve geçişin önündeki engelleri kaldırabilmek için bu ülkelere ‘‘Washington Uzlaşısı’’ adı altında birtakım öneriler getirilmiştir. Bu uzlaşya göre geçiş ekonomileri her ülkenin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle belli oranda üretim düşüşü yaşayacaklardır. Daha sonra ise ‘‘J’’ eğrisi şeklinde gelirlerinde sürekli bir artış görüleceği öngörülmüştür. Fakat kısmi olarak bu eğriyi yakalayabilen Polonya dışında bunu yakalayabilen başka bir ülke olmamıştır. Uzlaşının getirdiği öneriler ise şöyle sıralanabilir (Jantsan, 2013, s. 30-37):

- Bütçeden kaynaklanan açıkların ülkeleri enflasyon vergisi almaya itmeyecek kadar az olmasını sağlamak
- Kamu harcamalarının daha fazla sağlık, altyapı, eğitim yatırımlarına yönlendirilerek gelecekte potansiyel yüksek getiri yaratmak
- Verginin tabana yayılarak oranlarını düşürmek
- Serbest piyasa düzeni tarafından belirlenen faiz oranı ile birlikte rekabeti sağlayan döviz kurunu oluşturmak
- Ticaret için oluşturulan engellerin kaldırılıp, sabit oranlar üzerinden ticareti gerçekleştirmek
- Yabancı yatırımcıların karşısına çıkabilecek engellerin kaldırmak, kamu işletmelerini özelleştirmek
- Mülkiyet hakları konusunda açık hukuksal düzenlemeler yapılarak yabancı yatırımcıya güven sağlamak

Bu uzlaşya rağmen bazı geçiş ekonomisi ülkelerinde devlet sosyalizmi adı altında seçkin bir topluluk istediklerini yapma şansı bulmuştur. Üretim verimsizleşmiş, tüketiciler hayal kırıklığı yaşamış sürekli siyasi baskı altında işçilerin devleti olması gereken devlete işçiler yabancılaşmıştır. Geçiş ekonomilerinin bu sorunlarına çözüm önerileri ise şu şekilde sıralanabilir (Boettke & Leeson, 2003, s. 34-36) :

- Rekabetçi bir sanayi ortamının yaratılması, bu bağlamda tek bir kişi ve grubun isteği ile değil, tüketicilerin isteği yönünde çoklu üretimin yapılması
- Siyaset bakımından daha demokratik bir yönetim biçiminin yerleştirilmesi ve şeffaf hesap verebilir bir yönetim yapısının oluşturulması
- Ücretlerin kontrol altına alınması, liyakata dayalı personel rejiminin kurulması, para basımının azaltılarak enflasyonun düşürülmesi
- Aşırı askeri harcamaların azaltılması, sosyal yardımlar yerine üretimin desteklenmesi
- Mali disiplinin sağlanarak katı bir şekilde bütçenin uygulanması
- İstihdamı arttırıcı tedbirler alınarak kayıt dışı ekonominin engellenmesi

Geçiş ekonomilerinin sorunlarını tespit edip bu sorunlara çözüm önerilerini kapsayacak şekilde reformlar uyguladığında büyümenin tekrar sağlandığı Polonya ve Macaristan örneklerinde görülmüştür. Ayrıca Katchanovski’ye göre Batılı kültürel değerlere sahip ve sıkı bir mali disiplin uygulayabilecek devlet geleneğine sahip ülkelerin bu süreçte başarılı olduğu görülmüştür. Örneğin Batılı kültürel değerlere sahip Polonya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Estonya yüksek büyüme değerlerine yaptıkları reformlarla ulaşmışlardır. Buna karşılık Batı dışı kültürel değerlere sahip Belarus, , Türkmenistan, Tacikistan, Makedonya, Yugoslavya, Azerbaycan, Ukrayna ise basit düzeydeki reformlarla düşük büyüme oranlarına sahip olmuşlardır. Kültür bir değişken olarak büyümeyi olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca yolsuzluklar, etnik unsurlar ve savaş durumu, enflasyon da ülkeler üzerinde farklı etkiler yarattığı için geçiş ekonomilerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir (Katchanovski, 2000, s. 71).

Polonya reformlar konusunda geçiş ekonomileri içinde öncü olmuştur. 1990 yılında ‘‘şok tedavisi’’ reformlarını uygulayarak özellikle Avrupa’da bu konuda kapıyı açmıştır. Onu 1991’de Çekoslovakya, 1992’de Rusya izlemiştir. Macaristan ve Bulgaristan ise gecikmeli olarak belli aşamalardan sonra reformları gerçekleştirmişlerdir. Arnavutluk, Romanya ve SSCB’nin geri kalan ülkeleri ilk aşamada sadece projelendirme yapabilmişlerdir. Ülkelerin reformlar sonrası durgunluğa girişi kendi aralarında geçişin gerekli olup olmaması konusunda ikilemin oluşmasına neden olmuştur. Aslında durgunluğun temelinde Doğu Avrupa ülkeleri ile eski SSCB ülkeleri arasında daha önceki ticaret hacminin düşmesi yatmaktaydı. Aşağıdaki tabloda bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde geçiş sürecindeki enflasyon oranları verilmiştir (Berelowitch, 1993, s. 90-91). Bu gelişmeler geçiş ekonomileri için geliştirilen iki önemli yaklaşımı literatüre sokmuştur. Yaklaşımlardan ilki Polonya’nın uyguladığı ‘‘şok tedavisi’’ ya da ‘‘big bang’’ olarak adlandırılır. Tedavinin amacı hızlı reformlarla birlikte siyasi ve ekonomik gelişmeyi birlikte sağlamaktır. Fakat şok tedavisi reformların içselleştirilmeden ve faydası görülmeden yapılmasına neden olmuş ve çok başarı gösterememiştir. İkinci olarak Macaristan’ın başını çektiği ülkelerde uygulanan ‘‘aşamalı yaklaşım’’ olmuştur. Bu yaklaşım ‘‘şok tedaviye’’ alternatif olarak ortaya konulmuştur. Amaç reformların sonuçlarını ve nasıl benimsendiğinin görülerek ilerlenmesidir (Jantsan, 2013, s. 38-40).

Tablo 3.

*Orta ve Doğu Avrupa’da Geçiş Süreci Enflasyon Oranları (%)**

Ülke	1990 Yılı	1991 Yılı	1992 Yılı
Bulgaristan	26,30	334	80
Çekoslovakya	10	58	10
Macaristan	28,40	35	21,6
Polonya	586	70	46
Romanya	4,50	228	200

*Berelowitch, 1993, s. 91

Tablo 3’te Doğu Avrupa ülkelerinin bazıları geçiş döneminin ilk yıllarında yüksek enflasyonla karşılaştığı için örnek olarak gösterilmiştir. Reformları gayretle uygulayan ülkelerin başta karşılaştıkları yüksek enflasyon ve üretim kaybına rağmen daha sonraki yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinin önemli gelişmeler kaydettiği görülmüştür. Bu gelişme iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada pazarların ve ticaretin serbestleşmesi, devletin sahip olduğu işletmelerin özelleştirilmesi, hükümetin birçok faaliyetten çekilmesi ile gerçekleşmiştir. İkinci aşama ise etkili bir piyasa için kamu ve özel kurumların geliştirilmesi, devletin gelirlerinin artırılması, serbest piyasa için gerekli olan kamu hizmetlerinin devlet tarafından sağlanması ile oluşmuştur. Bu iki aşama sonucu rekabet artışı, kurumsal yönetim kapasitesinin artışı, yatırım ortamının oluşturulması ve uzun vadeli büyüme beklentisinin yükseltilmesi sağlanmıştır (Exeter & Fries, 1998). Yatırım ortamının oluşması ile birlikte tüm geçiş ekonomileri için dış kaynakların önemli iki temel etkisi vardır. Bunlar iç kaynaklara ilave gelir sağlamak ve ihracat gibi kendi döviz elde etme kalemlerinin yanında ek bir döviz geliri elde etmektir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin uyguladığı reformlar diğer ülkelerin bu ülkelere yatırım yapma iştahını arttırmıştır (Egeli & Egeli, 2008, s. 13).

Ekonominin etkisiyle geçiş ekonomilerinin bazı sosyo-kültürel özellikleri de benzerlik göstermiştir. Bu bağlamda genel benzerlikler şu şekilde sıralanabilir (Ramazanoğlu & Acar, 2007, s. 387):

- Teknolojiyi toplumsal olarak takip edilememesinden dolayı sanayide geri kalmışlık ve bilgiye ulaşmada dışa kapalılık
- Sanayinin gelişmemesi sonucu geçim kaynağı olarak tarım sektörünün ön plana çıkması ve makineleşmenin olmaması nedeniyle verimsiz bir tarım toplumunun oluşması
- Sosyal ilişkilerin düzensizleşmesi, iş etiğinin toplumda tam yerleşmemesi ve baskıcı bir devlet nedeniyle insanların birbirine güvensiz yaklaşması
- Fiyat kontrolleri ile piyasada oluşan baskının toplumsal baskıya dönüşmesi
- Finansman sağlanmanın maliyetli ve sınırlı olması sonucu kamu borç yükünün artmasıyla bunun topluma vergi olarak dönmesi
- Geçiş aşaması sırasında kurumsal yapıların tam ve verimli işlememesi ile birlikte vatandaşların sorunlarına çözümler üretilmemesi
- Reformların gerçekleştirilebilmesi için çoğulcu olmayan çoğunlukçu bir görünüme sahip olan demokrasinin olması
- Genel olarak hukukun üstünlüğü ilkesinin geçerli olmaması
- İlk dönem sunulan verilerin eski ve anlamsız olması nedeniyle toplumun olduğundan daha iyi koşullarda yaşıyormuş gibi gösterilmesi

3. BİR GEÇİŞ EKONOMİSİ OLARAK TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan daha önce sayılan geçiş ekonomilerinin özelliklerinin birçoğuna sahiptir. Diğer geçiş ekonomilerinden farklı olarak zengin doğalgaz ve petrol yataklarına sahiptir. Bu ekonomik kaynaklar Türkmenistan'ın geçiş sürecinde reform çalıştırmaları yapmasının önüne geçmiş fakat muadili olan diğer Orta Asya devletlerine göre daha iyi gelişmesini sağlamıştır. Yüksek enflasyon ve işsizlikle bu kaynakların ihracatı ile başa çıkmaya çalışmıştır. Doğu Asya Krizine kadar istikrarlı bir büyüme ve gelişme yaşamıştır. Daha sonra tekrar büyümeye devam eden Türkmenistan 2010'lu yılları geldiğinde geçiş ekonomileri içinde reformlar açısından son sırada kalmıştır. Serbest piyasa koşulları daha çok doğal kaynakların özel işletmelere açılarak dünya pazarına sunulması ile olmuştur.

SSCB'nin kurucu devletlerinin birliğin dağıldığını ilanından sonra "Belovejsk Antlaşması" imzalanarak Bağımsız Devletler Topluluğu 1991'de kurulmuştur. Bağımsız olan devletler dönüşüm sürecinde kurumsal yapılarını değiştirmeye zorlanmışlardır. Çünkü dışarıya açılan bir devletçi ekonomi küresel pazar içinde ekinlik sağlayamayacak ve rekabet edemeyecektir. Devletçi politika israfı azdıracağı için yeterli derecede kalkınma sağlayamayacak böylece talep kısılarak üretimin ve istihdamın daha da azalmasını tetikleyecektir. Küresel finans kuruluşları küresel ticaretin kırılmaması için bu devletlere geçiş ekonomisi diyerek yol göstermeye çalışmışlardır. Türkmenistan'da BDT üyesi olarak bu furyanın bir unsuru olmuştur (Ramazanoğlu & Acar, 2007, s. 386-387).

3. 1. Türkmenistan Devlet Yapısına Genel Bir Bakış

Türkmenistan toprakları 19. yüzyılın sonunda Çarlık Rusya tarafından işgale uğradıktan sonra Bolşevik Devrimi ile birlikte SSCB'nin bir sosyalist cumhuriyeti olmuştur. SSCB dağıldıktan sonra ise bağımsız bir cumhuriyet olarak Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) üyesi olmuştur. Orta Asya cumhuriyetleri SSCB dağıldıktan sonra kendilerine en uygun yönetim modellerini seçerek yollarına devam etmişlerdir. Bölgede en güçlü ekonomiye ve siyasi istikrara sahip Kazakistan ve Özbekistan ilk yıllarda daha güçlü görülmüştür. BDT'ye katılmada çekince gösteren Türkmenistan kalkınma bakımından kaynaklarını kullanmada ise çok istekli olmuştur. SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan devletler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Berelowitch, 1993, s. 92-97).

Tablo 4.
*SSCB Dağıldıktan Sonra Kurulan Ülkelerin Bazı Özellikleri**

Cumhuriyetler	Yüzölçümü km ²	Nüfus	Başkent
Azerbaycan	86,600	7,174,000 (1991 Yılı)	Bakü
Belarus*	208,000	10,200,000 (1991 Yılı)	Minsk
Ermenistan*	29,800	3,354,000 (1991 Yılı)	Erivan
Estonya	45,000	1,562,000 (1992 Yılı)	Tallin
Gürcistan	69,500	5,500,000 (1991 Yılı)	Tiflis
Kazakistan*	2,717,300	16,538,000 (1991 Yılı)	Alma-Ata
Kırgızistan*	198,500	4,372,000 (1990 Yılı)	Bişkek
Letonya	64,000	2,681,000 (1989 Yılı)	Riga
Litvanya	65,000	3,760,000 (1991 Yılı)	Vilnius
Moldova*	34,000	4,341,000 (1991 Yılı)	Kişinev
Özbekistan*	447,400	19,906,000 (1991 Yılı)	Taşkent
Rusya*	17,075,400	149,400,000 (1992 Yılı)	Moskova
Tacikistan*	143,100	5,200,000 (1991 Yılı)	Duşanbe
Türkmenistan*	488,100	3,621,700 (1991 Yılı)	Aşgabat
Ukrayna*	604,000	51,704,000 (1991 Yılı)	Kiev

* Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) katılan ülkeleri gösterir (Berelowitch, 1993, s. 92)

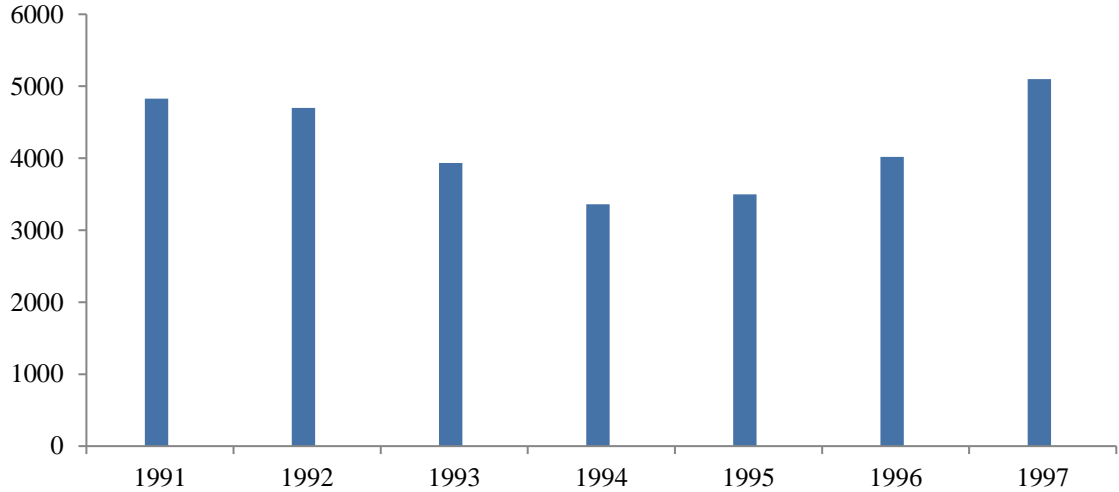
Türkmenistan'da 01.07.1990 tarihinde parlamento seçimleri yapılmıştır. Aynı yıl 27 Ekim'de Saparmurat Niyazov Türkmenbaşı (1940-2006) cumhurbaşkanı seçilmiştir. 22 Ağustos 1990'da egemenliğini, 27 Ekim 1991'de ise halk oylaması ile başkent Aşgabat olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. 1992 yılında anayasanın ilanından sonra cumhurbaşkanına başkanlık siteminde yer alan yetkileri dahi aşan görev ve yetkiler verilmiştir. Cumhurbaşkanının meclisin onayına sunulmak şartıyla yasa yapma, bakanlar kuruluna başkanlık yapma, bakanları, başbakanı ve yardımcılarını, belediye başkanlarını, valileri, yüksek mahkeme üyelerini atama yetkisi vardır. Yasama organı cumhurbaşkanı ile birlikte beş yıllığına seçilmektedir. Yasama organı iki kanattan oluşur. Üst kanadı her ilden seçilen temsilciler ile üst düzey bürokratlardan oluşan "halk maslahatı"dır. Alt kanadı ise meclis olarak adlandırılır. Geçiş döneminde halkın %44'ü tarım, % 19 ise inşaat ve sanayi sektöründe çalışmaktadır. Ortalama yaşam süresi ise 65,8 yıldır. Türkmenistan 1 Kasım 1993'e kadar SSCB Rublesi kullanmaya devam etmiştir. Resmi para birimi olan Manat'a geçtikten sonra resmi sabit kur kullanılmış ve 1 ABD Doları 5,200 Türkmen Manat'ına eşitlenmiştir. Serbest piyasada 1999 yılında 1 ABD Doları 16,900 Manat olmuştur. 1997 yılında GSMH 1,1 Milyar Dolar, kişi başına düşen gelir ise 544 ABD doları olmuştur (TİKA, 1999, s. 1-6).

3. 2. Türkmenistan Geçiş Sürecinde Temel Göstergeleri

Geçiş ekonomileri içinde Türkmenistan yeraltı kaynaklarına güvenerek reformlarda geri kalmıştır. 1 Aralık 1993 tarihinden itibaren mağazaların, küçük ve orta ölçekteki işletmelerin özelleştirileceği ilan edilmiştir. Maliye bakanlığına bağlı hazine dairesi oluşturulmuş fakat özelleştirmeler ülkenin şartları ileri sürülerek gerçekleştirilememiştir. Aşağıdaki tablolarda Türkmenistan'a ilişkin bazı göstergelere yer verilmiştir (TİKA, 1999, s. 2-14).

Grafik 1.

*Türkmenistan'ın Petrol Üretimi (Bin Ton)**

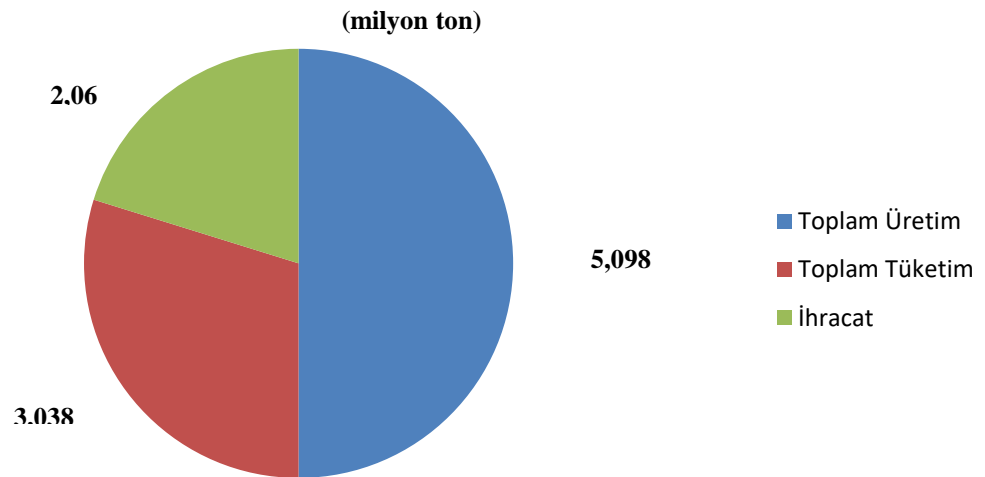

*TİKA, 1999, s. 11

Grafik 1'den anlaşıldığı üzere Türkmenistan'ın bağımsızlığı kazandığı yıldan itibaren petrol üretimi düşmüş, 1995 yılından itibaren yeniden artmıştır. Sırasıyla üretim 1991 yılında 4827 bin ton, 1992'de 470 bin ton, 1993'de 3932 bin ton, 1994'de 3360 bin ton, 1995'de 3500 bin ton, 1996'da 4020 bin ton, 1997'de ise 5098 bin ton olarak gerçekleşmiştir.

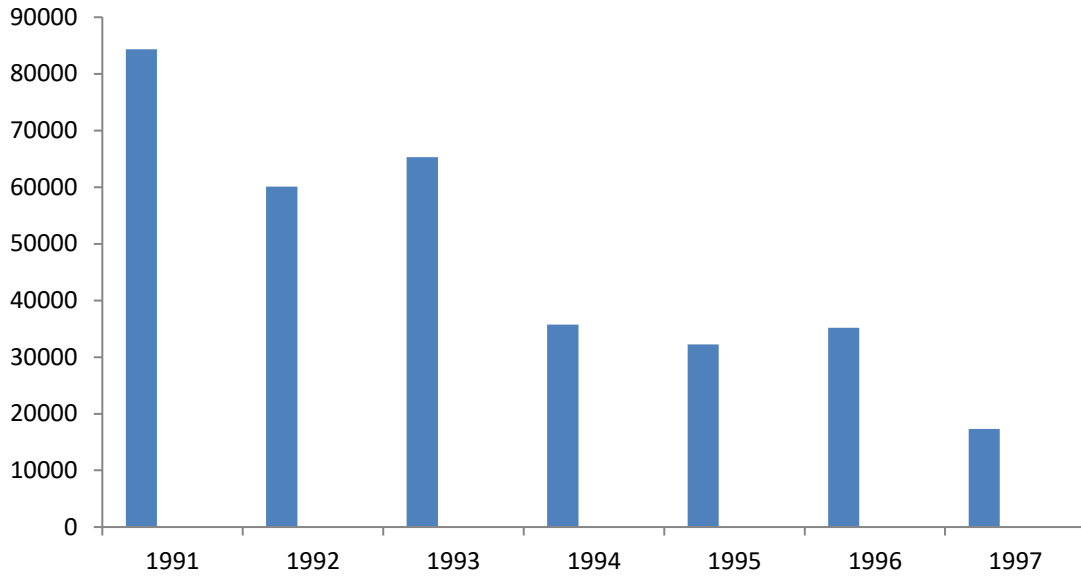
Grafik 2.

*Türkmenistan'ın 1997 Yılına Gelindiğinde Toplam Petrol Üretimi, Tüketimini ve İhracatı**

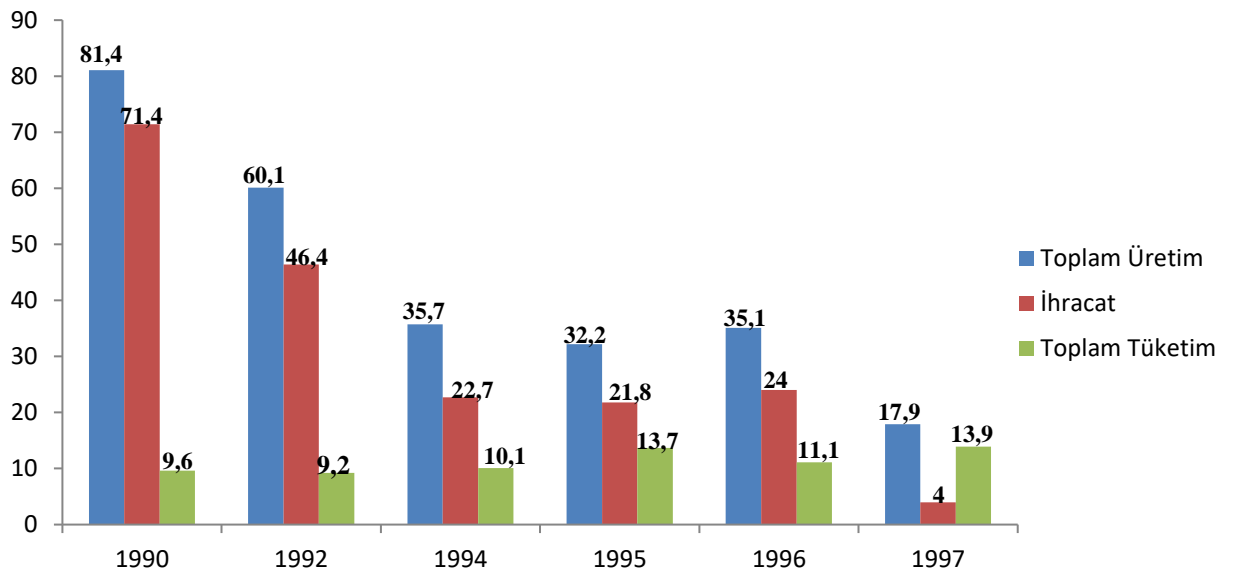
*TİKA, 1999, s. 12

Türkmenistan ürettiği petrolün önemli bir kısmı olan 2,06 milyon tonunu ihraç etmektedir. Dolayısıyla Türkmenistan enerji ihtiyacı görece daha düşük düzeydedir. Bu bağlamda piyasa ekonomisine geçiş döneminin başlangıcında Türkmenistan dünyanın enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Grafik 3.*Türkmenistan'ın Geçiş Sürecinde Doğalgaz Üretimi (Milyon m³)**

*TİKA, 1999, s. 13

Türkmenistan'da doğalgaz geçiş sürecinde bağımsızlığını kazandığı ilk yıl en yüksek seviyededir. Daha sonra üretim kademeli olarak düşmektedir. 1991 yılında 84,348 milyon m³, 1992'de 60,102 milyon m³, 1993'de 65,317 milyon m³, 1994'de 35,722 milyon m³, 1995'de 32,264 milyon m³, 1996'da 35,175 milyon m³, 1997'de 17,318 milyon m³ üretim yapılmıştır. 1997'de başlayan Doğu Asya Mali Krizi ülkelerin ithalatlarını etkilediği için üretim ve ihracat düzeyi düşüş göstermiştir. Ayrıca geçiş ekonomilerinin tipik özelliği olarak bir üretim kaybı yaşamaktadır.

Grafik 4.*Geçiş Dönemi Türkmenistan'da Toplam Doğalgaz Üretimi, Tüketimi ve İhracatı (Milyar m³)**

* TİKA, 1999, s. 14

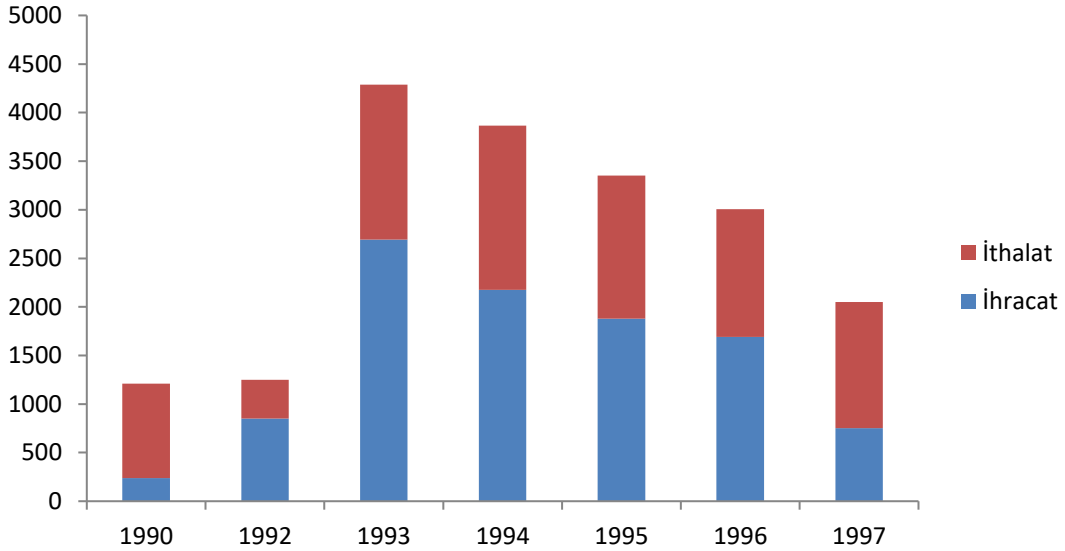
Grafik 4'ten anlaşılacağı üzere Türkmenistan SSCB'den koparak bağımsızlığını ilan ettiği dönemden itibaren geçiş sürecinde yıllar içinde önemli bir üretim kaybını yaşarken bu ihracatını da etkilemiştir. İhracatında da bu dönem kademeli bir düşüş gözlemlenmektedir. Dünya doğalgaz rezervleri bakımından önemli bir yerde bulunan Türkmenistan'ın gelişen

ekonomisi ile birlikte enerji ihtiyacı arttığı için toplam doğalgaz tüketimi ise kademeli olarak artmaktadır. Düşen üretim ve iç piyasada artan talep ile birlikte bunun doğal sonucu olarak ihracat azalmaktadır. Ağayev yaptığı bir çalışmada eski SSCB'nin dağılması sonucu ortaya çıkan 12 geçiş ekonomisi ülkesinde ihracata dayalı büyümenin gerçekleşmediği sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla Türkmenistan'da sadece hammadde ve enerji ihracatı beşeri sermayeye katkı yapmadığı için ilk yıllarda yaşam standardı düşerse de büyüme istenen seviyeye gelememiş tersine azalmıştır (Ağayev, 2011, s. 253).

Türkmenistan'ın bağımsızlığı kazandıktan sonra ilk yıllardaki yaşam standardının düşmeyişi onu diğer geçiş ekonomilerinden ayırmasını sağlamıştır. Zengin petrol ve doğalgaz yataklarının hemen işletmelere açılması bunun en önemli nedeni olmuştur. Fakat serbest piyasa ve demokrasi konusunda pek zorlama görmeyen Türkmenistan tam anlamıyla serbest piyasaya geçişi devlet kontrolü altında kademeli olarak yapmaya çalışmıştır. Bu yüzden de reform adı altında yapılan hukuki düzenlemeler serbest piyasa düzenini sağlamada yetersiz kalmıştır (Tandircioğlu, 2002, s. 220).

Grafik 5.

*Türkmenistan'ın Geçiş dönemi Toplam İhracat ve İthalat Oranları (Milyon ABD Doları)**

* Tablo TİKA'nın 1999 Türkmenistan raporundan faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkmenistan henüz bağımsızlığını kazanmadığı 1990 yılında SSCB ülkeleri arasında yapılan ticaret sonucu 239 milyon ABD Doları ihracat yaparken ithalat 970 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem Türkmenistan için büyük bir dış ticaret açığı oluşmuştur. Fakat 1992'den itibaren 1997'ye kadar ihracatı ithalatından hep yüksek olduğu için dış ticaret fazlası vermiştir. 1992'de ihracatı 850 milyon ABD Doları ithalatı ise 400 milyon ABD Doları olmuştur. 1997'ye gelindiğinde ithalat yine ihracatı geçmiştir. Bu yıl ihracat 751 milyon ABD Doları olurken ithalat ise 1,300 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5.*Türkmenistan'ın Geçiş Dönemi Reel GSYİH Büyüme ve Enflasyon Oranları (%)**

Yıllar	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Büyüme	- 6,9	2,0	- 4,7	- 5,3	- 10	- 18,8	- 8,2	- 8,0	- 26,1	4,2
Enflasyon	-	-	155	644	9750	1328	1262	446	21,5	19,8

*EBRD Geçiş Raporu, 1999, s. 73-76

Türkmenistan 1995 yılına kadar reform yapmamıştır. Geçiş ekonomilerinin kronik diğer rahatsızlıkları olan büyüme düşüklüğü ve enflasyon oranının yüksekliğini Türkmenistan'da da görmek mümkündür. Özellikle 1991'de başlayan ve 1992'de itibaren kronik hale gelen enflasyon 1993 yılında % 9750 olan bir oranla çok yüksek seyretmiştir. 1998 yılına kadar hiper enflasyon dönemi yaşamıştır. 1997'den itibaren ise büyüme oranında büyük bir düşüş yaşanmıştır. 1997 yılında bu süreçte doğalgaz ve petrol üretimin en düşük seviyede olduğu ve ihracatın düştüğü unutulmamalıdır. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz dönemi eksi değerlere düşen bir enflasyon oranı yakalayan Türkmenistan 2010'dan itibaren yükselen fakat daha sürdürülebilir bir enflasyona sahip olmuştur. 2010 yılında 4,8 oranında olan enflasyon 2018'de 9,4 ve 2019'da 13,4 ile tekrar iki haneye çıkmıştır. Genel olarak 1998 yılına kadar üretim düşüklüğü ve verimsizlik yaşayan Türkmenistan'da büyüme gerçekleşmemiş tam tersine ekonomi küçülmüştür. Daha sonra petrol ve doğalgazın fiyatlarının uluslararası alanda yükselmesi ile birlikte istikrarlı bir büyüme yaşamıştır. 2018 ve 2019 yıllarında % 6,2'lik bir büyüme gerçekleşmiştir (Tradingeconomics, 2020; IMF, 2020).

Türkmenistan'da reform sürecinde "şok tedavisi" yöntemini değil "aşamalı yaklaşımı" benimsemiştir. Bu bağlamda Türkmenistan Cumhurbaşkanı tarafından " on yılda istikrar programı" ilan edilmiştir. 1992-1993 yılları arasında Türkmenistan Merkez Bankası ve ticaret bankalarının kurulması ve faaliyete geçmesi için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Merkez Bankası cumhurbaşkanına sorumlu olarak diğer ticari bankalar arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevlendirilmiştir. 1993 yılında KDV, gelir ve işlem vergileri yasaları kabul edilmiştir. Yabancı yatırımcıları çekmek için en az %30'u yabancı para cinsinden yapılan yatırımlardan ilk 3 yıl kazanç vergisi alınmamasına karar verilmiştir. 1996 yılında denetim yasası çıkarıldıktan sonra 1997 yılında 11 firma 70 tane de denetçi görev yapmaya başlamıştır (Işık, 2001, s. 39-45).

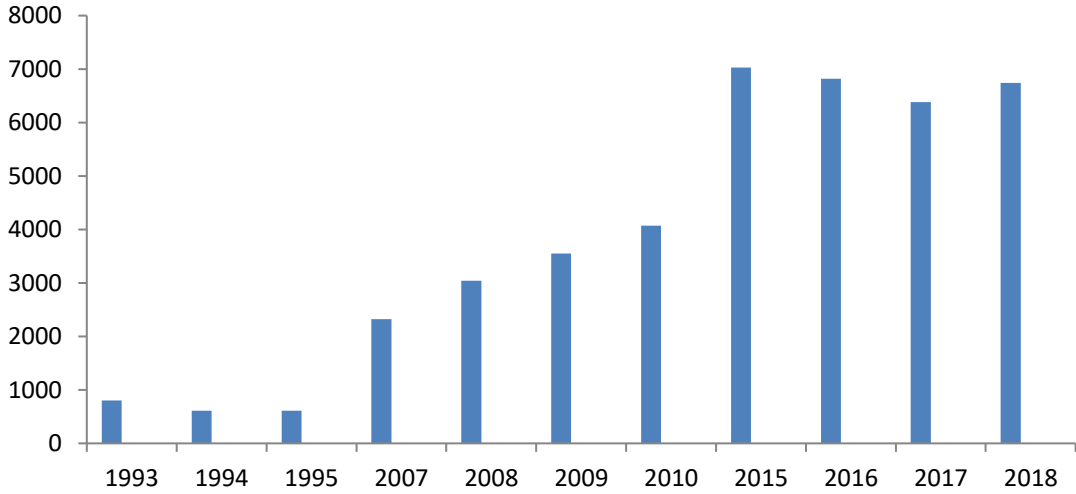
1992 yılından itibaren Türkmenistan kamunun mülkiyetinde bulunan konutların özelleştirilmesi için düzenlemeler yapmıştır. Boşta duran "kolhoz" arazilerinin (SSCB dönemi kolektif tarımla uğraşanlara ayrılan toprak) bir kısmı ve fabrikaların kiralanmasına karar verilmiştir. 1999'a kadar 500'den az çalışanı olan işletmelerin özelleştirilmesine, 500'den fazla çalışan olan işletmelerin ise hisse senedi satışı ile sermaye artışına gidilmesine karar verilmiştir. 1999'da yapılan incelemede ülkedeki işletmelerin % 80'inden fazla özel girişimcilere geçmiştir (Tandircioğlu, 2002, s. 221-222). Fakat özelleştirme açısından Türkmenistan hala istenen seviyede değildir. 2000'li yıllara gelirken GSYİH'da özel sektörün payı %15'dir. Bu oranla geçiş ekonomileri içinde Belarus ve Tacikistan ile son sırayı paylaşmaktadır. 2010'larda ise %25 ile geçiş ekonomileri içinde yine son sırada yer almıştır. (EBRD, 2010, s. 4).

Türkmenistan 2010'lu yıllara gelindiğinde hala geçiş ekonomileri içinde en az reform yapan ve reformlara geç başlayan ülke konumundadır. Mayıs 2010'da hükümet Türkmenistan'ın Sosyo-Ekonomik Ulusal Kalkınma Programını kabul etmiştir. Rekabetin

sağlanabilmesi daha fazla kurumsal ve piyasaları ilgilendiren reformların yapılacağı taahhüt edilmiştir. İlk defa KOBİ'lerin özelleştirileceğine kalkınma programında yer verilmiştir. Bazı kamu kurumlarının varlıkları özelleştirilmeye başlanmıştır. Bankacılık ve finans sisteminin şeffaflığı için yasalar çıkarılmıştır. Türkmenistan 2010 yılı Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın verilerine göre yine 1,08 ortalama ile geçiş ekonomileri içinde reformları gerçekleştirmek bakımından son sıradadır. En büyük eleştiriler Türkmenistan'ın büyük bir geçiş boşluğu yaşaması üzerine olmuştur. Reformlar gerçekleşemediği için şeffaf olmayan devlet şirketlerinin pazardaki hakimiyeti devam etmektedir. Düşük iç tarifeler kurumsal yapılanmayı zayıflatıp enerji verimliliğini düşürmektedir. Yerli fosil yakıtların devlet tarafından desteklenmesi ve nükleer enerji isteği yenilenebilir enerji projelerini engellemektedir. Pazara girişte hala işletmelere zorluk çıkmakta bu yüzden iş yapma davranışları diğer ülkelere göre daha düşük kalmıştır. Bankacılık reformu ve faizlerin serbestleşmesi bakımından 1 ortalama ile Türkmenistan bu kategoride de son sırada yer almaktadır (EBRD, 2010, s. 1-13).

Grafik 6.

*Türkmenistan'da Kişi Başına Düşen Gelir (ABD Doları)**

*Dünya Bankası, 2018

Kişi başına düşen gelir yeni devletin ilk yıllarında düşük düzeyde seyretmiştir. 1993 yılında 800 Dolar olan gelir, 1994'te 610 Dolar'a düşmüştür. 2000'li yıllardan itibaren tekrar yükselen kişi başına düşen milli gelir, 2010 yılında 4.070 Dolar'a 2015'te ise 7.030 Dolar'a çıkmıştır. Fakat 2015'ten sonra dünya enerji piyasasının volatilitésinin yüksekliği, Doların uluslararası alanda çok değerli oluşu 2018'de gelirinin 6.740 Dolara düşmesine neden olmuştur. Türkmenistan'ın GSYİH'sı ilk dönemleri dışında sürekli artış göstermiştir. 1991'de 3,208 milyar dolar olan GSYİH, 1992'de 3,201 milyar Dolar, 2014'te 43,524 milyar Dolar, 2018'de ise 40,761 milyar Dolar olmuştur (Dünya Bankası, 2018).

3. 3. Türkmenistan'da Geçiş Dönemi Kent ve Çevre

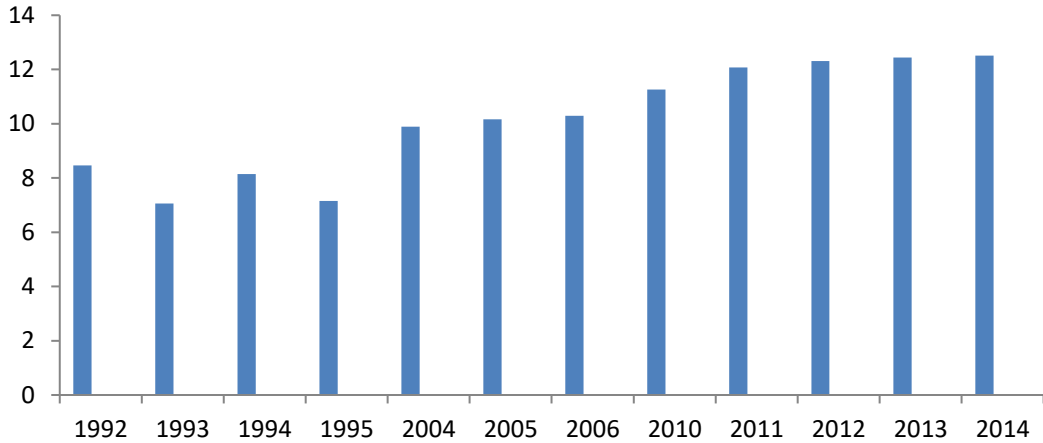
Çevre ve çevre sorunları aslında kapitalist ve sosyalist ekonomilerin etkilerine indirgenemeyecek derecede önemli küresel olgulardır. Sosyalist ekonomiler açısından yaşanan çevre tahribatı ancak SSCB'nin etkisi kırıldıktan sonra ortaya çıkmış ve ulusal bağımsızlıklarını kazanan devletler gelişebilmek için daha fazla çevre sorununa neden olmuşlardır. Türkmenistan için en önemli çevre sorunları Hazar Denizinin kirlenmesi ve Aral Gölü'nün kuruması olduğu anlaşılabilmektedir.

Hazar Denizi'nin çevresinde bulunan beş ülke uzun yıllar kıta sahanlığı sorunu yaşamışlardır. Bu kadar tartışmalı bir deniz olmasının nedeni zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olmasıdır. SSCB dağıldıktan sonra Türkmenbaşı, Bakü, Lenkaran, Astrahan, Aktav gibi şehirler Hazar Denizi'nde liman şehirleri oldukları için burada çok sayıda petrokimya endüstrisi kurulmuştur. Endüstri işletmeleri uzun yıllar atıklarını arıtmadan denize akıtmışlardır. Geçiş dönemi ülkeler daha fazla gelir elde etmek için üretimlerini arttırmış, Hazar Denizi'ndeki kirlilik SSCB öncesini geçmiştir. Kıyıdaکی sanayi kuruluşlarının bıraktığı zehirli atıklar yaklaşık olarak 0,3 km³ kadardır (Şamgunova, 2006, s. 122). Fenol oranı Hazar Denizinde olması gerekenden 33 kat, petrol oranı ise 18 kat daha fazla çıkmıştır. Denize kıyısı olan ülkelerin plajlarından kirlilik nedeniyle girilememektedir (Zengin, 2002, s. 83).

Volga, Kura Nehirlerinin getirdiği atıklar da Hazar Denizi'ne akmaktadır. Orta Asya'nın kurak iklimi nedeniyle oluşan erozyon Hazar Denizi'nin bir başka kirlilik sebebi olmuştur. Türkmenistan'ın Karaboğaz Körfezine bent yapması sonucu buharlaşmayla birlikte su azalmış tuz dibe çökmüştür. Çöken tuz rüzgarla çevreye yayılınca etrafındaki verimli araziler de çoraklaşmış ve hayvanlar da hastalanmıştır (Ökmen, 2001, s. 235-243). Toprakların bilinçsiz ve çok sulanması da topraklarda tuz birikmesine neden olduğu için verim kaybı yaşanmıştır. Drenaj yapılmaması tuzluluk oranını arttıran bir başka etmen olmuştur (Yıldız, 2012, s. 25).

Türkmenistan'ın en önemli çevre sorunu yaşadığı yer ise Daşhavuz ya da Daşoğuz Bölgesi olmuştur. Bu bölgenin Aral Gölü'nü ilgilendiren su yollarında olması önemli bir hale gelmesini sağlamıştır. Aral Gölü için 1992 yılında bağımsız olarak ekolojik bilinçlendirmeyi amaçlayan "Daşhavuz Ekoloji Kulübü" kurulmuştur. Ayrıca Türkmenbaşı şehrinin ağaçlandırılması için kararnamesi çıkarılmıştır. Aral Gölü "Kızılorda Su Toplama Tesisi", "Fergana Vadisi" kanalı ve diğer yapılan barajlar gibi uygulamalarla Seyhun ve Ceyhun Nehirlerinden su toplayamaz hale gelmiştir. SSCB dağılınca gölü çevreleyen ülkeler gölü daha hoyratça kullanmaya başlamışlardır (Ökmen, 2001, s. 244-248). Türkmenistan açısından ise 1200 km olarak başta oluşturulan "Karakum Kanalı" kirliliğe yol açmıştır. Kanal bugün 1375 km uzunluğuyla dünyanın en büyük kanallarından birisi olmuştur (Micklin vd., 2011, s. 306). Türkmenistan SSCB döneminden beri pamuk üretiminin merkezlerinden biri olmuştur. Bağımsızlığını kazandıktan sonra bu durum devam etmiştir. Dolayısıyla Orta Asya'nın kurak topraklarında Türkmenistan pamuk üretebilmek için göle giden su kaynaklarını sulama amaçlı kullanmıştır.

1993'de Türkmenistan 32 Milyon Manat'ı, 1994'te ise 57 Milyon Manat'ı Aral Gölü'nü kurtarmak için ayırmıştır. Ayrıca Türkmenistan Daşhavuz bölgesine 4000 km uzunlukta su ihtiyacı için su boru hattı yapıp işletmeye açmıştır. Gölün kaynaklarına yapılan müdahaleleri ve gölün durumunu görüşmek üzere gölün komşuları olan ülkeler 1997'de bir toplantı düzenlemişlerdir. Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan ve Özbekistan bu toplantıda gölün geleceğini konuşarak, önlem almaya çalışmışlardır (Ökmen, 2001, s. 248). Dünya Bankası, Küresel enerji Fonu, Asya Kalkınma Bankası gibi kuruluşların desteği ile bu beş ülke "Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma ve Koruma Komitesi" oluşturulup "IFSA" adında bir fon oluşturmuşlardır. Böylece kurtarma projeleri için finansal destek sağlanmıştır (Allahverdiyev, 2015, s. 79). IFSA için en son toplantı 2018 yılında yapılmıştır. Türkmenistan ayrıca çevreyi koruma konusunda 1993'de "Osimlik Dünyesini Goromak ve Rejeli Peydalanmak" kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla bitki alemini koruyarak onlardan düzenli faydalanmak amaçlanmıştır. 1997'de aynı kanun hayvanlara yönelik olarak çıkarılmıştır (Babayev & Gurbandurdiyev, 2002, s. 106).

Grafik 7.*Türkmenistan'da Kişi Başına Düşen Karbondioksit Emisyonu (Ton)**

*Dünya Bankası, 2018

Türkmenistan'da kişi başına düşen emisyon hacmi 1996-1998 yılları hariç sürekli yükselmiştir. Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan beri gerçekleşen ekonomik gelişme paralelinde karbondioksit salınımı da artmıştır. 1992, 1993, 1994 ve 1995 yıllarında sırasıyla 8,469 ton, 7,06 ton, 8,149 ve 8,08 ton olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında kişi başı 10,293 ton karbondioksit salınımı 2014'te ise 12,517 ton olmuştur. Kendisi bir fosil yakıt üreticisi olan Türkmenistan'da yenilenebilir enerjiye destek olunmadığı için emisyon hacmi artmaya devam etmektedir.

Yüzölçümü olarak 488.100 km² alana sahip olan Türkmenistan'ın 375.000 km²'si çölden oluşmaktadır. Bu durum ülkenin tarım alanlarını ve yerleşim alanlarını sınırlandırmaktadır. Günümüzde nüfusunun %52,5'i kentlerde yaşayan Türkmenistan'da kentleşme oranı düşük düzeydedir. Bağımsızlığını kazandığı sürece bakıldığında nüfusun kır kent dağılımı az değişiklik göstermiştir. 1980'li yıllarda şehirlerde nüfusun %47,7'si yaşarken 1997'de kentte yaşayan sayısı düşmüş ve %45,4 olarak gerçekleşmiş daha sonra düşük düzeyde artış göstermiştir. Nüfusun büyük kısmı başkent Aşkabat ve çevresine toplanmıştır. Bu yüzden Aşkabat Türkmenistan için çok önemlidir (Tatlılıoğlu, 2002, s. 813).

Türkmenistan toplumunun farklı aşiretlerden oluşması, göçebe yaşam tarzı, yerleşmek için mekanın kısıtlı olması kent ve kentleşme olgusunun yaşam alanlarını etkilemesi yönünde tartışma yaratmıştır. Türkmenistan topraklarının Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesiyle birlikte başlarda savunma için kurulan Aşkabat büyümeye başlamıştır. SSCB'nin kurulmasıyla Sovyet Türkmenistan'ın başkenti de Aşkabat olmuştur. Sovyet merkezi yönetimi cumhuriyetlerinde hakimiyetini tesis etmek için kentlerini sosyalist kent formunda imara girişmiştir. Başta Aşkabat olmak üzere büyük kentlerde kamusal binalar, meydanlar, heykeller yapılarak gücünü göstermeye çalışmıştır. Fakat Sovyet merkezi yönetimi eski yerel yaşam tarzına dokunmayınca sömürü kentlerinde ortaya çıkan "iki kent iki millet" yapısı oluşmuştur. Böylece büyük kamu binaları ve meydanlarla birlikte bunların çevresinde eski tip yerel yerleşim alanları kalmıştır. Ayrıca göçebeler yerleşik yaşama zorlanarak kontrol altına alınmışlardır (Kavuncu, 2014, s. 245-246).

Tablo 6.
*Türkmenistan'ın Yerel İdari Yapısı**

Balkan Vilayeti	Ahal Vilayeti	Marı Vilayeti	Lebap Vilayeti	Daşhavuz Vilayeti
İlçeler				
Türkmenbaşy	Baherden	Wekilbazar	Darganata	Saparmurat Türkmenbaşy
Gazancık	Göktepe	Marı	Danew	Aktepe
Esengulı	Aşkabat	Sakarçage	Bonuzun	Köhneürgenç
Garrıgala	Gawers	Niyazov	Çacov	Yılanlı
Gızılarbat	Kaka	Karakum	Farap	Boldumsaz
Çeleken Şehir Hakimliği	Tejen	Yölöten	Sayat	Gubadağ
Nebitdağ Şehir Hakimliği	Babadayhan	Türkmengala	Sakar	Daşhavuz
	Sarahs	Murgap	Garabekewül	Tagta
		Tagtabazar	Halaç	
		Guçgı	Hojambaz	
		Bayramali	S. A. Niyazov	
			Çarçannı	
			Kerki	

*TİKA, 1999, s. 8

Türkmenistan'ın yerel idari bölümlenmesi temelde 5 bölge ve alt şehirlerden oluşmaktadır. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkmenistan Sovyet döneminden kalan kent yapısını değiştirmemiştir. Fakat kentlere yansıyan ulus devlet olma ve serbest piyasaya geçme sürecinin izleri olmuştur. Kısmen de olsa yapılmaya çalışılan özelleştirmeler daha önce ekonomik olarak var olan eşitsizliği daha da artırmıştır. Orta sınıfın yaratılamaması kent yaşamının ve kentleşmenin farklılaşmasına neden olmuştur. Sosyal politikaların yetersiz kalması, ekonominin doğalgaz, petrole birlikte inşaat sektörüne dayanması geçiş ekonomisi olarak serbest piyasaya geçişin serbest olarak değil politik olarak gerçekleştiğinin karşılığı olmuştur (Kavuncu, 2014, s. 247-248).

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ekonomik sistemini değiştirmeye çalışan ülkeler geçiş ekonomileri olarak adlandırılmaktadırlar. Mevcut alışılmış koşulların değiştirilerek başka koşullara geçiş belli bir zamanı ve reformları gerektirmektedir. 1980'lerin sonuyla kapitalizmin dünya hakimiyeti

tescillenmiş ve SSCB yıkılmıştır. SSCB'nin etkisiyle sosyalist bir ekonomi modeline sahip ülkeler bu sistemi bırakarak ekonomilerini, hayatlarını küresel sermayeye açmak zorunda kalmışlardır. Genel olarak dört grupta toplanan bu ekonomilerini geçişini kolaylaştırmak için "Washington Mutabakatı" adı altında birtakım reform önerileri sunulmuştur. Bu reform dizisini hızlı bir şekilde "şok tedavisi" olarak uygulayan Polonya olmuştur. Bazı ülkeler Polonya'yı takip ederek hızlı bir şekilde reform sürecini uygulamıştır. Macaristan gibi bazı ülkeler ise kademeli bir reform sürecini seçmişlerdir. Tüm geçiş ekonomileri reformları uygulamasalar bile birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Üretim ve hayat standardı düşmüş ekonomik göstergeler geriye gitmiştir. Sistem değişimi kolay olmamıştır. Fakat Avrupa Birliği'ne giriş süreci Orta Avrupa ülkelerini cesaretlendirmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Avrupa ülkelerinin geçişi başarılı bir hale gelmiştir.

SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan tüm ülkeler birer geçiş ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. Bölgesel olarak geçişi en sancılı yaşayan ise Orta Asya ülkelerinin ve Belarus'un olduğu anlaşılmaktadır. Başarısızlıkların nedeni olarak bu ülkelerin reform sürecini ağırdan almaları, Avrupa'da bulunan reform ve reformların uygulanış kültürünün bu ülkelerde olmayışı gösterilmiştir. Orta Asya ülkelerinden Türkmenistan geçiş ülkeleri içinde Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası verilerine göre birçok geçiş göstergesinde son sıradadır. Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra reform yapmamıştır. Türkmenistan'ın reformlarda gecikmesinin nedeni geçiş ekonomilerinin tersine ilk yıllarda üretim kaybı yaşamamasıdır. Hatta doğalgaz ve petrol üretimini daha çok arttırmıştır. Bu bağlamda hayat standardında kayıp yaşamamıştır. Fakat 1990'ların ortasından itibaren ekonomik göstergeleri geriye gitmeye başlayınca 1995'den sonra reform çalışmalarına başlamıştır. 2010'lu yıllarda da hala ekonomik otoritelerce birçok eleştiri alan Türkmenistan'ın serbest piyasasında devletin hakimiyeti hep sorun yaratmıştır. Özelleştirmeleri yeterince iyi yapamadığı vurgulanan Türkmenistan ekonomisinde özel sektörün payı hep çok düşük kalmıştır. Devletin kontrolü altında işletilen doğalgaz ve petrol yataklarından elde edilen gelirle Türkmenistan kentleri modern yapılarla donatılmıştır. Bu bağlamda kentleşme oranı düşük olsa da başkent Aşkabat önemli bir merkezdir. Ekonomik gelişmenin ışığında petrol, doğalgaz üretimi ve tüketimi desteklenmekte kişi başına düşen karbondioksit emisyonu artmaktadır.

Geçiş ekonomilerinin çoğu serbest piyasa düzenine başarı ile entegre olduğu söylenebilir. Hala geçiş sürecini yaşayan Türkmenistan gibi ülkelerin serbest piyasa düzenini sağlamak için ortaya koydukları reformları başarılı bir şekilde uygulaması gerekir. Özel teşebbüsün önündeki yasal engellerin kaldırılıp kurumsal iş yapabilme kapasitesinin artırılması sağlanabilmelidir. Devlet yönetimi dahil tüm kurumların şeffaf, hesap verebilir bir anlayışla yönetişimi uygulaması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağayev, S. (2011). İhracat ve ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eşitlik ve Panel Nedensellik analizleri. *Ege akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 241-254.
- Allahverdiyev, A. (2015). Orta Asya Su Sorunu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/Türk Dünyası İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Bölümü, Bakü.
- Babayev, A. & Gurbandurdiyev, G. (2002). *Türkmenistan'ın Fiziki Coğrafyası*. Aşkabat: Türkmen Devlet Neşriyatı.
- Berelowitch, W. (1993). Doğu Avrupa ve BDT. Ekonomik Geçiş. Hakkı Devrim (Ed.), *Thema Larousse Tematik Ansiklopedi* (ss. 88-97), Cilt: 2, İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

- Boettke, P. J. & Leeson, P. T. (2003). Is the Transition to the Market too Important to be Left to the Market? *Institute of Economic Affairs, Wiley Blackwell*, 23(1), 33-39.
- Bulut, R. (2019). Geçiş Ekonomileri ve Ülkeleri, *Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 6(70), 57-63.
- Dünya Bankası, (2018). Türkmenistan Verileri. *Databank*, Erişim Tarihi Mayıs 1, 2020, <https://data.worldbank.org/country/turkmenistan>
- EBRD, (1999). *Transition Report 1999: Ten Years of Transition*, United Kingdom: Ventura, Litho Limited.
- EBRD, (2010). *Transition Report 2010: Ten Years of Transition*, United Kingdom: Ventura, Litho Limited.
- Egeli, H. A. & Egeli, H. (2008). Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan'ın Dış Borçlarının Sürdürülebilirliği. *Sosyoekonomi Dergisi*, 7(7), 11-25.
- Exeter, J. & Fries, S. (1998). The Post-Communist Transition: Patterns and Prospect. *IMF Finance and Development Magazine*, 35(3). Erişim Tarihi Nisan 20, 2020, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/09/exeter.htm#author>
- IMF, (2000). Transition: Experience and Policy Issues. *World Economic Outlook 2000, Chapter III*, Erişim Tarihi Nisan 18, 2020, https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-flagship-issues/external/pubs/ft/weo/2000/02/pdf/_chapter3pdf.ashx
- IMF, (2020). Türkmenistan Verileri. *Dünya Ekonomik Görünümü*, Erişim Tarihi Nisan 22, 2020, <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPRPCH@WEO/OEMDC/TKM>
- Işık, A. (2001). Türkmenistan'da Gerçekleştirilen Reform Hareketi. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 7(2), 39-57.
- Işık, A. (2006). Serbest Piyasaya Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleştirilen Reform Hareketi ve Türkmenistan Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bursa.
- Jantsan, S. (2013). Geçiş Ekonomilerinde Reform Sürecinin Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat anabilim Dalı, Ankara.
- Katchanovski, İ. (2000). Divergence in Growth in Post-Communist Countries. *Journal of Public Policy*, 20(1), 55-81.
- Kavuncu, A. Ç. (2014). Aşgabat. Murat Yılmaz ve A. Çolpan Kavuncu (Ed.), *Türk Dünyası Başkentleri: Ankara, Almatı-Astana, Aşgabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent* (ss. 189-246), Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
- Micklin, P.; Aladin, N. V. & Plotnikov, İ. (2011). *The Aral Sea: The Devastation and Partial Rehabilitation of A Great Lake*, Heidelberg: Springer Science & Business Media.
- Ökmen, M. (2001). Türkmenistan'da Çevre Sorunları. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 7(2), 235-249.
- Ramazanoğlu, G. & Acar İ. A. (2007). Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, ekonomik ve Toplumsal Yaklaşımlar. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 7(8), 385-402.
- Şamgunova, M. (2006). Kazakistan'ın Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik Politikaları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

- Tandırcıoğlu, H. (2002). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme. *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 198-226.
- Tatlılıoğlu, D. (2002). Türkmenistan'da sosyal Yapı. H. Celal Güzel ve Salim Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi* (ss. 808-814), Cilt:19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TİKA, (1999). *Türkmenistan Ülke Raporu*. Serhat Küçükkurt (Ed), Ankara: T.C. Dışışleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı.
- Tradingeconomics, (2020). Türkmenistan Verileri. *Yıllık Büyüme*, Erişim Tarihi Nisan 30, 2020, <https://tr.tradingeconomics.com/turkmenistan/gdp-growth-annual>
- Yıldız, D. (2012). *Orta Asya'daki Saatli Bomba: Su Sorunu*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Yurdadoğ, V.; Akça, H. & Ünlükaplan, İ. (2016). Geçişin 25. Yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Dönüşüm Sürecini Özelleştirme ve İktisadi Özgürlükler Açısından Değerlendirme. *Eurasian Academy Of Sciences Eurasian Business & Economics Journal*, (4), 100-121.
- Zengin, E. (2002). Azerbaycan'da Su Kirliliği. *Kafkas Üniversitesi Dergisi*, (10), 73-92.